

https://doi.org/10.31516/2410-5325.064.12

УДК 94 (271.72-11+811.1) (008)

І. Я. Гаюк, кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту мистецтв Львівської національної академії мистецтв, м. Львів

irinahayuk@gmail.com

http://orcid.org/0000-0002-1296-0872

ФОРМУВАННЯ ХАРАКТЕРНИХ ОЗНАК ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Розглянуто формування специфічних ознак вірменської діаспоральної культури, які утворилися під впливом нових соціокультурних реалій на теренах України. Основну увагу приділено аналізу трансформації вірменських імен та прізвищ, змінам у лінгвістичній картині вірменських переселенців, а також юридичних норм життя колоній. Визначено, що в процесі соціальної адаптації вірмен до місцевих умов їхні імена та прізвища змінювалися відповідно до законів домінуючої в районі їхнього проживання мови: залежно від регіону проживання, відбувалися їхня українізація, полонізація, румунізація або русифікація. Комплексно визначено нові оригінальні ознаки, які з'явилися в соціокультурному житті вірменських колоній після багатоголового існування на чужині. Доведено, що за століття проживання вірмен на землях України у них під впливом місцевих умов сформувалася оригінальна культура, яка відрізняла їх від своїх співвітчизників як на історичній Батьківщині, так і від інших діаспоральних об'єднань вірмен у світі.

Ключові слова: вірмени, діаспора, культура, мова, ономастика, право, судочинство, топоніміка.

И. Я. Гаюк, кандидат философских наук, доцент кафедры менеджмента искусств Львовской национальной академии искусств, г. Львов

ФОРМИРОВАНИЕ ХАРАКТЕРНЫХ ЧЕРТ АРМЯНСКОЙ ДИАСПОРАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНЕ

Рассмотрено формирование специфических черт армянской диаспоральной культуры, образовавшихся под влиянием новых социокультурных реалий на просторах Украины. Основное внимание уделено анализу трансформации армянских имен и фамилий, изменениям в лингвистической картине армянских переселенцев, а также юридических норм жизни колоний. Определено, что в процессе социальной адаптации армян к местным условиям их имена и фамилии менялись в соответствии с законами доминирующего в районе их проживания языка: в зависимости от региона проживания, происходили их украинизация, полонизация, румынизация или русификация. Комплексно определены новые оригинальные черты, которые появились в социокультурной жизни армянских колоний после многовекового существования на чужбине. Доказано, что за века проживания армян в Украине у них под влиянием местных условий сформировалась оригинальная культура, которая отличала их как от своих соотечественников на исторической Родине, так и от других диаспоральных объединений армян в мире.

Ключевые слова: армяне, диаспора, культура, ономастика, право, судопроизводство, топонимика, язык.

I. Ya. Hayuk, DPh docent of the academic department of the art's management of Lviv National Academy of Arts, Lviv

FORMATION OF THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE ARMENIAN DIASPORA CULTURE IN UKRAINE

The aim of this paper is to highlight the specific features of the Armenian diaspora culture, which were formed under the influence of new socio-cultural realities on the lands of Ukraine.

Research methodology includes the methods of comparative analysis and synthesis, as well as historicity.

Results. Over the centuries of the Armenians living on the lands of Ukraine, under the influence of local conditions an original culture was formed, which distinguished them from their compatriots both in their historical homeland and other diaspora Armenian associations in the world. The most significant transformations took place with Armenian names and surnames, in their spoken and literary language, as well as in the legal norms regulating the life of the Armenian colonies. In the process of social adaptation of Armenians to local conditions, their names and surnames changed in accordance with the laws of the dominant language in area of their residence: depending on the region of residence, it were Ukrainized, Polonized, Romanized, or Russified. In the XVI-XVII centuries Armenians of Ukraine created their original — the so-called the Armenian-Cumans language, which was used for conversation, conducting business papers and to writes literary works.

Novelty of the research lies in the complex definition of new specific features that have appeared in the socio-cultural life of the Armenian colonies in Ukraine after centuries of existence in a foreign land.

The practical significance. Knowledge of specific features of the Armenian culture in Ukraine is the basis for further study of the history of Armenian culture and it gives scientists the opportunity to perform the correct historical ethno-cultural identification of persons and artefacts.

Key words: *Armenians, culture, diaspora, law, legal proceedings, onomastics, toponymy, language.*

Актуальність теми дослідження. Розгляд формування специфічних ознак діаспориальної культури вірмен не лише засвідчує етнокультурну динаміку розвитку вірменських колоній в Україні, але стає основою для подальшого вивчення історії вірменської культури. Природна адаптація та акультурація вірменських переселенців до нових умов сформували в них нові, відмінні від традиційних для їхнього середовища на історичній Батьківщині ознаки, тому лише знання специфіки їхнього культурного розвитку в Україні дозволяє науковцям виконувати коректну історичну етнокультурну ідентифікацію особистостей та артефактів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Комплексне дослідження теми нині відсутнє. Окремі напрями в цій сфері мали напрацювання такі відомі вчені, як Я. Дашкевич (щодо вірмено-кипчацької мови та звичаєвих змін) (Дашкевич, 1960, 1962, 1967, 1969, 1983, 1999), О. Бальзер

(щодо змін у судочинстві вірмен) (Balzer, 1910), Я. Гануш (щодо мовної специфіки вірменських колоністів Західної України) (Hanusz, 1886).

Мета статті — визначення основних специфічних ознак діаспориальної культури вірмен в Україні, які сформувалися у них під впливом місцевих соціокультурних реалій упродовж століть проживання поза межами історичної Батьківщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура вірменської діаспори в Україні — явище оригінальне, самобутнє й своєрідне. Проживання вірмен на наших теренах упродовж століть наклало відбиток на всі аспекти їхнього життя, культури — побут, звичаї, основні сфери ремісничої діяльності, мову, імена. Етнографія вірменського житла та побуту в Україні — майже недосліджена тема. Про устрій житла вірмен, зокрема Криму, дещо відомо з описів мандрівників XVIII ст., однак жодних спеціальних студій цього питання за окремими регіонами та України загалом ще не створено, за винятком вірмен Криму, де цю тему вивчала Т. Саргсян (Саргсян, 2002, с. 236–243).

М. Наєждін уважав, що слід вивчати ті пам'ятки етнічної культури, «які говорять», тобто назви річок, місцевостей, сіл (топоніміка) (Наєждин, 1844, с. 543). Сьогодні це питання майже невивчене: йдеться про вплив вірменських поселенців на топоніміку українських місцевостей, міст, сіл тощо (частково ці теми розглядали такі знані вірменознавці, як Я. Гануш (Hanusz, 1886), у 2-й пол. XX ст. — проф. Я. Дашкевич (Дашкевич, 1960, 1969, 1983, 1999). Історія вірменських поселенців відобразилася в назвах місцевостей, населених пунктів, вулиць, будинків тощо: лише у Львові до 1871 р. було три вірменські вулиці — Нижня Вірменська (суч. Лесі Українки), Верхня Вірменська (суч. Вірменська) та Поперечна Вірменська (суч. Друкарська), у джерелах XV–XVIII ст. згадуються Вірменська річка, Вірменський міст, фільварок «панянок вірменських», тобто вірменських монашок в р-ні Погулянки м. Львів; вул. Вірменська була в Золочеві, Олеську, Бродах та інших містах України; с. Великі Вірмени, Малі Вірмени та Вірменські хутори прибіл. 15 км на північ від Кам'янця-Подільського в 1947 р. перейменували у Великозалісся, Малозалісся та Залісся-2 (Пештмалджян, 1987, с. 103).

Трансформація вірменських імен та прізвищ — ще одне яскраве свідчення шляху, пройденого вірменськими переселенцями. Із XVI ст. до імен усіх представників вірменської аристократії додається титул, який трансформується на складову імені: -бек, -парон, -ішхан — після імені, -мелік — перед іменем (мелік — вірменський землевласник-феодал) (Зулянян, 1971, с. 28). Без титулів, однак часто з префіксом «тер», фігурували лише імена духовних осіб, хоча були й такі вірменські феодалі-землевласники, котрі продовжували зберігати свої родові

маєтки, залишаючись водночас духовними особами. Таких представників вищого духовенства з феодальної знаті називали паронтерами. Хоча М. Зулянян (Зулянян, 1971) датує цю традицію XVI ст., у найдавніших львівських актових книгах 1382–1384 рр. трапляються вірменські імена з такими суфіксами — «Аслабарон, Авакбарон, Мезебарон» (Najstarsza księga, 1892, с. 10, 29).

Характерною ознакою соціальної адаптації вірмен до місцевих умов була трансформація їхніх імен і прізвищ відповідно до законів панівної в районі їхнього проживання мови. Так, для вірменської ономастики середньовічного Криму притаманні як суто вірменські імена та прізвища, так і значна кількість імен, змінених під впливом тюркомовного середовища півострова, а також, імовірно, золотоординського. У записках вірменського архієпископа Й. Аргутинського-Долгорукого зазначено, що після захоплення в 1262 р. монголо-татарами Вірменії, вони переселили частину її жителів у «нинішні Казанську та Астраханську губернії, звідки вони перейшли до Криму і поселилися з дозволу генуезців в 1340 р. в Кафі, Старому Криму та Судаку» (Виноградов, 1902, с. 31). У написах на кримських хачкарах знаходимо, зокрема, імена Азіз-хатун, Айтін, Беймелік, Кохар-бік, Кулаф-шах, Нур-мелік, Пашай-хатун, Ханіпіке (Айбабіна, 2001, с. 65, 77, 79, 101).

Згодом, у XIX–XX ст. вірмени півдня України та Криму часто носили зросійщені або просто російські прізвища. Русифікація, як і українізація, відбувалася кількома шляхами: вірменське прізвище набувало російського закінчення, наприклад, Кушнерян — Кушнерьов, Оберян — Оберов, Спендіарян — Спендіаров; вірменське прізвище перекладалося російською мовою, приміром, Тертерян — Попов, Арцатгордзян — Серебряков, Керовбе — Херувим; зрештою, вірменське ім'я або прізвище замінювалося найближчим за звучанням російським, наприклад, Торос — Тарас, Торосян — Тарасов (Григорян, 1993, с. 286–288). Однак і раніше, в документах XVII–XVIII ст., що стосуються московсько-татарсько-турецьких взаємин, імена та прізвища часто мали цілком російське написання: Мелкон Яковлев, Василій Якулов, Василій Меркулов, Іван Павлов (Микаелян, 2004, с. 52–53).

У Закарпатті та на Прикарпатті прізвища звучали переважно на польський лад, інколи — на німецький або російський: Акінянц — фон Мікулі, Говганнесян — Ованесович, Мурадян — Муратович тощо. На Буковині за аналогічним принципом прізвища мінялися відповідно до румунської мови: Манукян — Прункул, Емін — Емінеску, Капрі.

У документах XVI–XIX ст. одне і те саме ім'я часто писали в різних варіантах — латинському, польському, українському або вірменському: Деодат — Богдан — Аствацатур; Хачко — Хачатур — Христофор —

Кшиштоф; Мілюхна — Богоміля — Теофіля; Гресько, син Миська — Григор Миколайович; Хачко, син Огана Бернатовича — Хачко Оганович або Хачко Бернатович тощо.

Серед вірмен, особливо Західної України та Поділля, знаходимо багато прізвищ із префіксом «дер» («тер», тобто священник — батюшка, піп) — Дербедросович, Дерзахаріяшевич, Дернерсесович, — які свідчать, що в родині були священнослужителі. Прізвище відомої родини покутських, згодом галицьких, вірмен Баронч — трансформоване «парон», тобто «пан».

У ранній період вірменської колонії Кам'янця-Подільського в актах типовим є написання прізвищ з тюркомовним закінченням «оглу»: Гованнес Легоноглу, Каспар Гогоглу, Кірккор Ракоглу, Якуб Ромашкооглу. Пізніше аналогічну ситуацію спостерігаємо серед представників вірменської колонії Харкова, оскільки значну її частину склали біженці з Туреччини. Так, на поч. ХХ ст. вірменин Оганнес Лебісбіджюогли (хоча і названий турком) відкрив у центрі міста чайну (*Харьков многонациональный*, 2004, с. 49).

Проф. Я. Р. Дашкевич зазначав (Дашкевич, 1967, с. 86), що тривале співіснування українців та вірмен позначалося на культурі, зовнішності та звичаях останніх: «Яскравою ілюстрацією цього є ономастичні дані актів. Вірмени часто мають суто українські імена: вийти Юрко та Сергій, які переїхали з Кам'янця-Подільського до Львова <...>, українські прізвиська, наприклад, Помогайко, а вірменські прізвища отримують українське звучання — Хаченко, Хачко Чаплич, подекуди — в несподіваному поєднанні — Оган Помогайко-оглу» (Дашкевич, 1967, с. 86). У відомій Кам'янецькій хроніці (прибл. 1610–1652) зазначено, що в 1621 р. вірменським війтом Кам'янця-Подільського обирали Лукаша Грицьковича, а серед місцевих вірмен були Якуб і Задіг Скаженики (Каменаци Акоп и Аксент, 2002).

Вплив нового оточення відбивався не лише на іменах та прізвищах, але й на мові вірмен загалом. Уже в XVI–XVII ст. у вірменських колоніях України давньовірменська мова збереглася переважно лише як церковна мова. Книги, юридичні акти, документи писали найчастіше т. зв. вірмено-кипчацькою мовою зі значними «домішками» польсько-українських слів, а також латиною і польською. Так, «Дорожні нотатки» відомого львівського вірменина Симеона дпір Лехаці (поч. XVII ст.) надзвичайно складно читати, оскільки написані вони сумішшю грабара, ашхарабара зі значною домішкою половецьких слів (Дашкевич, 1967, с. 52). Частина знаменитої «Кам'янецької хроніки» також написана кипчацькою мовою. У 2-й пол. XV — 1-й пол. XVII ст. акти вірменського суду у Львові та Кам'янці-Подільському писали давньовірменською та

вірмено-кипчацькою мовами. У звіті Граціані (1537–1611) про візит до Львова кардинала Коммендоне також згадано, що псалми, які вірмени «співають у церкві, написані вірменською мовою та вірменськими буквами, однак розуміють їх майже одні священники; самі ж вони розмовляють, зазвичай, по-турецьки або по-татарськи» (Дашкевич, 1962, с. 25).

У XIX ст. видатний мовознавець Ян Гануш вивчав діалект кутських вірмен порівняно з вірменською класичною мовою. Учений дійшов висновку, що приблизно 2/3 слів вірменських переселенців належать до вірменської мови, і лише 1/3 — запозичення з турецької, румунської, української та польської мов, які відображають «довгий міграційний шлях переселенців» (Hanusz, 1886). Слов'янські — переважно українські — запозичення становлять близько 1/10 словникового складу діалекту. Я. Гануш, окрім праці «Щодо мови польських вірмен», написав також невеличку ономастичну розвідку «Щодо прізвищ польських вірмен» (Дашкевич, 1960, с. 144). Він зазначав, що прізвища на «-єнц», «-анц» серед західноукраїнських вірмен майже не трапляються, натомість побутують прізвища зі слов'янськими закінченнями «-ович», «-євич»; усі інші прізвища або входять до групи на «-ський», «-овський», що складаються за польським взірцем; або на «-ік», «-ук», які виникають, найчастіше, під впливом української мови. Гануш наводить цікаві приклади, коли вірмени брали суто українські прізвища — Годованець, Півкорець, Гологазюк, Моришкапа (Hanusz, 1886).

У XVI–XVII ст. вірмени України фактично створюють свою оригінальну — т. зв. вірмено-кипчацьку мову, якою пишуть літературні твори, ведуть ділові папери і спілкуються в побуті. На думку проф. Я. Дашкевича, це не було спонтанним явищем: очевидно, у Львові сформувалося культурне коло діячів, за числою ініціативою все діловодство, створення історичних та юридичних праць було переведено на вірмено-кипчацьку мову, яка на той час уже стала писемною (Дашкевич, 1983, с. 100–102). Вірменський алфавіт пристосували до тюркської мови, водночас нова мова не була діалектом кримсько-татарської, а цілком самостійною мовою. Створювало її, вірогідно, третє-четверте покоління нащадків вірменських емігрантів з Криму. Монашка Марія з Кам'янця-Подільського «розмовляла не лише рідними мовами, тобто українською і татарською (вірмено-кипчацькою — І. Г.), а й італійською та вірменською» (Дашкевич, 1983, с. 98–99). Л.-М. Піду де Сент-Олон зазначав, що в найстарших колоніях Речі Посполитої — Києві, Володимирі, Луцьку, Львові, Кам'янці-Подільському, Снятині та Галичі вірмени також спілкувалися між собою вірмено-кипчацькою (Дашкевич, 1983, с. 94). І ще один показовий факт: у 1519 р. новий

«Львівський судєбник» (збірник вірменського права) вірмени переклали з офіційно затвердженого королем латиномовного примірника не польською чи українською, а вірмено-кипчацькою мовою (Дашкевич, 1983, с. 98).

Відбулися зміни і в судочинстві вірмен. Перший період вони жили згідно зі своїми законами (давньовірменське право відповідно до «Датастанагірк» Мхітара Гоша), мали власну автономну юрисдикцію. Однак поступово, у деяких спірних питаннях, сторони, не задоволені рішенням свого суду, починали дедалі частіше звертатися до місцевої влади, а найчастіше — до короля, хоча це й суперечить давнім традиціям вірменського права. Тому «Датастанагірк» було перекладено латинською мовою, у ньому зроблено певні додатки (зокрема ст. № 118 надавала право апелювати до польського короля) і у такому вигляді 5.03.1519 р. затверджено на Пйотрковському сеймі та королем Сигізмундом I Старим під назвою «Вірменський статут» («Statuta Juris Armenici»). У монографії проф. О. Бальцера зазначено, що 89 з 121 положення «Вірменського статуту» зазнали більших або менших змін порівняно з «Датастанагірком», і відбулося це під впливом магдебурзького та польського права, а також місцевих судових звичаїв (Balzer, 1910, с. 113). Набули помітних змін і вірменські духовні суди. Очоловали такий суд єпископ та його заступник, до його складу входили члени ради старійшин. Згідно з королівським рішенням 1569 р., до компетенції цих судів належало складання духівниць (діятік), шлюбних контрактів (крорунк) та заручин (перснів), хоча на практиці вони часто вирішували й цивільні справи (Дашкевич, 1969, с. 129–171).

Виникають нові юридичні традиції. Я. Дашкевич, вивчаючи життя вірменської колонії Львова, виокремлює чотири основні блоки юридичних актів: 1. передшлюбні умови; 2. посмертні інвентарні описи майна; 3. духівниці; 4. інвентарні описи товарів, нерухомого майна (Дашкевич, 1999, с. 169–198). Щодо вельми поширених передшлюбних умов він зазначає — складно визначити час виникнення цього звичаю: «Не виключено, що така традиція започаткувалася в Україні, оскільки старовірменське право подібних умов не знало», однак це вже було зафіксовано в новій редакції «Вірменського права» 1519 р. (Дашкевич, 1999, с. 171).

Також цікаво, що подібні письмові акти не мали поширення в українському та польському середовищі, оскільки була відсутня усталена юридична термінологія. А це, на думку проф. Я. Дашкевича, опосередковано свідчить, що «передшлюбна умова як докладно визначений юридичний акт набула особливої внутрішньої специфіки і традиційної форми саме у вірменському (на українських теренах. — І. Г.) середовищі» (Дашкевич, 1999, с. 171).

Ще одне яскраве свідчення змін, які відбулися в культурі вірменської діаспори на українських землях — поширення в них культу чудотворних ікон. Адже використання ікон у храмах та оселях корінної Вірменії завжди було незначним, а культ чудотворних ікон був майже відсутнім. Проте в українській діаспорі ситуація поступово змінюється: у вірмен під впливом православного та католицького середовища з'являється дедалі більше чудотворних, особливо богородичних, ікон, що стало особливо помітно після остаточного прийняття унії. Однак і культ чудотворних ікон також мав власну специфіку: від сер. XVII ст. у вірмен простежується звичай створювати при найшанованіших іконах церковні братства, метою яких, власне, і було служіння певній іконі та опікування нею. Так, у львівському вірменському кафедральному соборі Успіння Пресвятої Богородиці таких братств було чотири: братство св. Григорія Просвітителя створено в 1640 р. при чудотворній іконі св. Григорія Просвітителя; у 1654 р. при чудотворній іконі Богородиці Каменецької виникло церковне братство Непорочного Зачаття Діви Марії; братство Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії при чудотворній Богородиці Язлівецької, яка вважалася найдавнішою з храмових ікон кафедрального собору, організував 20.04.1710 Григорій Шимон Нікорович (Ваґац, 1869, с. 144); ікона «Св. Трійця» кінця XVI ст., на думку мистецтвознавця М. Гембаровича, була «одним із найстарших взірців львівського цехового живопису» (Wystawa zabytków, 1933, с. 21). Образ уважався чудотворним, і в 1728 р. при ньому створено братство св. Трійці — останнє з чотирьох церковних братств у львівському кафедральному соборі.

Висновки. За століття проживання вірмен на теренах України у них під впливом місцевих умов сформувалося оригінальне культурне середовище, яке відрізняло їх як від своїх співвітчизників на історичній Батьківщині, так і від інших діаспоральних об'єднань вірмен у світі. Найбільші зміни відбулися у мові вірмен, трансформації їхніх імен та прізвищ відповідно до нових мовних реалій, у судочинстві, церковному житті та образотворчій і ремісничій культурі переселенців.

Перспективи подальших досліджень. У контексті розглянутих у цій розвідці тем перспективними є дослідження питань вірменської генеалогії, вивчення світської архітектури вірмен та, зокрема, комплексне дослідження робіт вірменських архітекторів в Україні.

Список посилань

- Айбабина, Е. (2001). *Декоративная каменная резьба Каффы XIV–XVIII веков*. Симферополь: Сонат, 280 с.
- Виноградов, В. К. (1902). *Феодосия (Исторический очерк)*. 2-е изд. Екатеринодар, 149 с.

- Григорян, Г. М. (1993). Историографическое значение армянских лапидарных надписей Крыма. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*. Ш. Симферополь, 432 с.
- Дашкевич, Я. (1962). *Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XVIII вв. (историографический очерк)*. Ереван, 175 с.
- Дашкевич, Я. (1967). Армянская колония в Каменец-Подольске в 50–60-х гг. 16 в. (Половецкие акты армянского суда 1559–1567 гг. как исторический источник). *Документы на половецком языке 16 в. (судебные акты Каменец-Подольской армянской общины)*. Москва, 430 с.
- Дашкевич, Я. Р. (1960). Иван Гануш как исследователь языка западноукраинских армян. *Историко-филологический журнал*, 2. Ереван, 235 с.
- Дашкевич, Я. Р. (1969). Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження). *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 301 с.
- Дашкевич, Я. Р. (1983). Армяно-кипчакский язык: этапы истории. *Вопросы языкознания*. Москва: Издательство АН ССР, 144 с.
- Дашкевич, Я. Р. (1999). Типологія актів з історії щоденного життя Львова (Вірменська колонія кінця XVI-початку XVII ст.). *Український археологічний щорічник*, 3/ 4. Київ, 752 с.
- Зулянян, М. (1971). *Армения в первой половине XVI в.* Москва, 128 с.
- Каменаци Акоп и Аксент (2002). Каменецкая хроника. Кыпчакское историческое наследие. *Каталог и тексты памятников армянским письмом*, 1. Алматы. Взято из www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/text2.phtml?id=648
- Микаелян, В. (2004). *История крымских армян*. Киев, 224 с.
- Надеждин, Н. (1844). Отчет о путешествии, совершенном в 1840 и 1841 годах по южнославянским землям. *ЗООИД*, 1. Одесса, 670 с.
- Пештмалджян, М. (1987). *Памятники армянских поселений*. Ереван, 192 с.
- Саргсян, Т. (2002). Обзор этнографии крымских армян (18–19 вв.). *Этнография Крыма XIX–XX вв. и современные этнокультурные процессы*. Симферополь, 464 с.
- Харьков многонациональный (2004). Харьков, 112 с.
- Balzer, O. (1910). *Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519*. Lwów, 312 s.
- Barącz, S. (1869). *Rys dziejów ormiańskich*. Tarnopol, 238 s.
- Hanusz, J. (1886). O nazwiskach Ormian polskich. «*Muzeum*», Rocznik II, zeszyt 10. Lwów.
- Najstarsza księga miejska 1382-1389 (1892). *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, I. Lwów, 152 s.
- Wystawa zabytków ormiańskich we Lwowie* (1933). Lwów, 168 s.

References

- Aybabina, E. (2001). *Decorative stone carving Kaffa XIV–XVIII centuries*. Simferopol: Sonat, 280 p. [In Russian].
- Vinogradov, V. K. (1902). *Theodosius (historical essay)*. 2nd ed. Ekaterinodar, 149 p. [In Russian].

- Grigoryan, G. M. (1993). Historiographical significance of the Armenian lapidary inscriptions of the Crimea. *Materials on archeology, history and ethnography of Tavria*. W. Simferopol, 432 p. [In Russian].
- Dashkevich, J. (1962). *Armenian colonies in Ukraine in sources and literature of the XV–XVIII centuries. (historiographical essay)*. Yerevan, 175 p. [In Russian].
- Dashkevich, J. (1967). Armenian colony in Kamenetz-Podolsk in the 50s — 60s 16th century (Polovtsian acts of the Armenian court of 1559–1567 as a historical source). *Documents in the Polovtsian language 16 cen. (judicial acts of the Kamenetz-Podolsk Armenian community)*. Moscow, 430 p. [In Russian].
- Dashkevich, Ya. R. (1960). Ivan Ganush as a researcher of the language of Western Ukrainian Armenians. *Historical and Philological Journal*, 2. Yerevan, 235 p. [In Russian].
- Dashkevich, Ya. R. (1969). Administrative, judicial and financial books in Ukraine in the XIII–XVIII centuries. (Problems, state and methods of research). *Historical sources and their use*. Kyiv, 301 pp. [In Ukrainian].
- Dashkevich, Ya. R. (1983). *Armenian Kipchak language: stages of history. Questions of linguistics*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 144 pp. [In Russian].
- Dashkevich, Ya. R. (1999). Typology of acts on the history of daily life of Lviv (Armenian colony of the late XVI-early XVII century.). *Ukrainian Archaeological Yearbook*, 3/4. Kyiv, 752 p. [In Ukrainian].
- Zulanyan, M. (1971). *Armenia in the first half of the XVI century*. Moscow, 128 p. [In Russian].
- Kamenatsi Akop and Aksent (2002). Kamenets Chronicle. Kypchak historical heritage. *Catalog and texts of monuments in Armenian letter*, I. Almaty. Retrieved from www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/text2.phtml?id=648. [In Russian].
- Mikaelyan, V. (2004). *History of the Crimean Armenians*. Kiev, 224 p. [In Russian].
- Nadezhdin, N. (1844). Report on the journey made in 1840 and 1841 over the South Slavic lands. *Notes of the Odessa Society of History and Antiquities*, 1. Odessa, 670 p. [In Russian].
- Pechtmaldjian, M. (1987). *Monuments of Armenian settlements*. Yerevan, 192 c. [In Russian]
- Sargsyan, T. (2002). Overview of the ethnography of the Crimean Armenians (18–19 centuries). *Ethnography of Crimea of the XIX-XX centuries. and modern ethnocultural processes*. Simferopol, 464 p. [In Russian].
- Kharkov is a multinational* (2004). Kharkov, 112 p. [In Russian].
- Balzer, O. (1910). *Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519*. Lwów, 312 s. [In Polish].
- Barącz, S. (1869). *Rys dziejów ormiańskich*. Tarnopol, 238 s.
- Hanusz, J. (1886). O nazwiskach Ormian polskich. «*Muzeum*», Rocznik II, zeszyt 10. Lwów. [In Polish].
- Najstarsza księga miejska 1382–1389 (1892). *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, I. Lwów, 152 s. [In Polish].
- Wystawa zabytków ormiańskich we Lwowie* (1933). Lwów, 168 s. [In Polish].